

O strašáku excelentního publikování a predátorských časopisech

PETR KNECHT

V současnosti jsou akademici v řadě zemí včetně České republiky vystavováni stále většímu tlaku na výkonnost a efektivitu, které jsou zpravidla měřené zejména (a často výhradně) vykázanými publikačními výsledky. V tomto příspěvku se zabývám důsledky implementace kultury auditu a akademického vykazování do prostředí vědy. Zaměřuji se mimo jiné na závadné a eticky sporné praktiky některých domácích i zahraničních vědeckých časopisů a jejich vydavatelů, které jsou důsledkem používání sporných indikátorů kvality vědecké práce, založených např. na výši impakt faktoru určitého časopisu nebo zařazení časopisu v některé z privilegovaných vědeckých databází. Cílem tohoto textu je především motivovat čtenáře k zamyšlení nad současnými poměry ve vědě a přispět ke kultivaci publikačního prostředí v české vědě a výzkumu.¹

Patrně nejsem sám, koho se existenčně dotýkají stupňující se tlaky na charakter vykázaných publikačních výstupů. Aktuálně platnou metodiku hodnocení výzkumu, vývoje (a inovací) zřejmě není třeba obsáhleji představovat. V podstatě se jedná o jednoduchou mřížku (tzv. kafemlejnec), která napříč jednotlivými vědními obory definuje formální kritéria započitatelných publikačních výstupů. Ačkoliv imperativ publikování je (a měl by být) jedním z doprovodných atributů vědy, je možné aktuálně pozorovat jeho kontinuální proměňování. Požadavek na v podstatě jakékoliv publikování, motivovaný dnes již zlidovělým heslem „publikuj, nebo zhyň“, nedávno inovovaným na „publikuj ze všech nejvíc, nebo zhyň“, se postupně proměňuje v požadavek excelentního publikování, tj. publikování v časopisech s (vysokým) impakt faktorem. Mimoto je kladen stále větší důraz na výzkumné úspěchy a prestiž, měřenou skrze počty citací, získané (mezinárodní) granty a vědecká ocenění. Protože pro nemalou část akademiků je již v současnosti pravidlem nedobrovolná extenzivní přesčasová práce, lze stěží očekávat, že požadavek vědecké excelence donutí tytéž akademiky k předsevzetí ještě více pracovat. V atmosféře vyčerpání, stresu a pracovního přetížení vyvolávají výkřiky manažerů vědy vyžadujících publikační "excelenci u mnohých vědců úzkost, stud, bolest a pocíty viny z toho, že

¹ Do pohledů prezentovaných v tomto příspěvku se výrazně promítá oborová příslušnost autora, který reprezentuje zúžený pohled sociálněvědní komunity. Z důvodu nízké obeznamenessi s publikačním prostředím v lékařských, přírodních aj. vědách je možné připustit, že impakt faktor a další obdobně fungující citační metriky mohou být v těchto oborech spolehlivým ukazatelem kvality vědecké práce.

nejsou s to přísná kritéria excelence naplnit. Spíše než ke kýžené excelenci však taková opatření mohou vést k dlouhodobému zhoršení pracovního klimatu a změně publikačního chování akademiků.

Navzdory negativním vlivům aktuálně platného systému financování vědy a výzkumu na produkci vědeckého poznání není vůči němu možné pozorovat mezi akademiky výraznější aktivní odpor. Pokud se někteří z nich rozhodnou na negativní důsledky upozornit, děje se tak většinou ústní formou v akademických kuloárech, mnohem méně na veřejných publikačních platformách. Tato forma aktivní rezistence je totiž poměrně náročná na čas a úsilí, které ryzí akademik raději využije pro vykonávání „skutečné“ vědecké práce, tedy bádání, neboť právě to akademikům přináší autentické potěšení. Konformita akademiků a chybějící aktivní rezistence ovšem legitimizuje systém, který podkopává samotné základy vědy a výzkumu – proces hledání a následně zodpovídání jednoduchých i složitých výzkumných otázek a řešení problémů.

Stanovené indikátory hodnocení (v daném případě definované typy publikačních výstupů) se pro mnohé akademiky stávají samotným cílem jejich práce. Někteří vědci se tak v důsledku nastavení systému proměnili ve „falešné hráče“ hrající „kafemlejnkové hry“, kdy jsou například sborníky vykazovány jako monografie, mnohá vědecká pracoviště zakládají vlastní recenzované časopisy, vědci více publikují často banální výsledky apod.² Netřeba připomínat, že každé měřítko, které se stane cílem, je špatné měřítko, neboť vybírá ty, kteří dokázali nebo byli ochotni se přizpůsobit danému způsobu měření, nikoliv ty nejlepší vzhledem ke kvalitám, ke kterým mají měřítka hodnocení odkazovat.³ V důsledku kafemlejnkových her se na výsluní často začali ocitát lidé, kteří dělají vědu proto, aby mohli naplňovat scientometrické tabulky, nikoliv nejlepší vědci. Z akademické práce pozvolna ustupuje étos kvalitní a společensky odpovědné vědy založený především na úsilí, trpělivosti a vytrvalosti. Bez těchto atributů není možné dospět k relevantnímu vědeckému poznání, neboť jeho podhoubím jsou především kritické epistemologické, filozofické, metodologické, terminologické aj. diskuse. Prostředí, které oceňuje především sbírání výzkumných dat a publikování zpráv z výzkumu, kriticky myslící intelektuál klasického střihu přežívá pouze s obtížemi.

Není překvapením, že aktuálně nastavený systém financování vědy svádí některé vědce k oportunistu a neetickému jednání. Spolu s tím se v zahraničí a částečně také u nás objevily časopisy a vydavatelství, které umožňují vědcům, neustále konfrontovaným s požadavkem excelentního publikování, s vynaložením minimálního úsilí maximálně snadno publikovat. Tyto „predátorské“ časopisy a vydavatelství (angl. predatory journals/publishers) parazitují na

² JANOUŠEK, Pavel. Věda jako agón, volná soutěž a falešná hra. *Vesmír*. 2013, č. 2, s. 107–111.

³ Podrobněji viz STÖCKELOVÁ, Tereza. *Nebezpečné známosti. O vztahu sociálních věd a společnosti*. Praha: SLON, 2012 (s. 28).

zaběhnutém systému vědeckého publikování a zneužívají tohoto systému k podvodným účelům. Publikační predátoři nabízejí vědcům přesně to, co chtějí a potřebují. Poskytují jim prostor k publikování, členství v redakčních radách, často se zaštiťují mytizovaným impakt faktorem nebo zařazením v jiných prestižních časopiseckých databázích. Predátorské časopisy, přestože na první pohled působí profesionálně, často pouze předstírají recenzní řízení, případně je jejich recenzní řízení veskrze formální. V jejich redakcích a redakčních radách často figurují fiktivní vědci či naopak významné osobnosti (aniž by je o tom někdo informoval) a často publikují plagiáty a zfalšované či vymyšlené výzkumy. Rukopisy zpravidla bývají velmi rychle recenzovány a následně také publikovány, ovšem pouze za předpokladu, že vydavatelé obdrží jistý publikační poplatek. Protože inkasování publikačních poplatků je smyslem existence predátorských časopisů, mohou se poplatky pohybovat v přepočtu i ve výši desítek tisíc Kč (cca 200–500 USD/článek). Nelze se divit, že v predátorských časopisech jsou často publikovány texty pochybné kvality, jejichž vědecká hodnota je nulová. Seriózní autoři rukopisů někdy bývají rozčarováni, například když od nich vydavatel adresně vyžádá rukopis a následně požaduje úhradu vysokého publikačního poplatku, aniž by je na tuto skutečnost předem upozornil.

Na negativní efekty existence predátorských časopisů upozornil v časopisu *Science* John Bohannon, který publikoval zprávu o tom, jak jeho smyšlený článek záměrně plný evidentních chyb byl přijat k publikování ve 157 časopisech. Z 304 oslovených časopisů 157 článků přijalo a 98 zamítlo, zbylé časopisy se nevyjádřily. Není překvapivé, že text byl přijat většinou (82 %) časopisů ze seznamu tzv. vydavatelských predátorů (viz níže), u kterých bylo podezření na neetické jednání již dříve vysloveno. Je nicméně na místě upozornit, že smyšlený článek byl přijat k publikování v téměř polovině časopisů ze seznamu seriózních časopisů s otevřeným přístupem (registrované v databázi DOAJ).⁴

Počet predátorských vydavatelství v současné době převyšuje tři stovky. Je-li i někteří z podvodných vydavatelů vydávají desítky i stovky (pseudo)vědeckých časopisů, problém se údajně může týkat až tisíců časopiseckých titulů. Odhaduje se, že predátorské časopisy tvoří 5–10 procent všech časopisů s otevřeným přístupem.⁵ Současně vznikají nová predátorská vydavatelství, která prakticky neustále uvádějí na publikační trh stovky nových vědeckých časopisů. Dnes si v podstatě kdokoliv může během několika hodin založit vlastní vědecký časopis. Proti tomu patrně nelze nic namítnout. Problém je v tom, že kolem podvodně fungujících vydavatelství a časopisů se začínají kumulovat skupiny obdobně smýšlejících vědců. Ti na sebe následně ve velké míře odkazují, čímž

⁴ BOHANNON, John. Who's Afraid of Peer Review? *Science*. 2013, č. 6154, s. 60–65. O kauze podrobněji v češtině: SLAVÍČEK, Petr. Nesnesitelná lehkost publikování. *Vesmír*. 2014, č. 2, s. 63.

⁵ BUTLER, Declan. The dark side of publishing. *Nature*. 2013, č. 7442, s. 433–435.

predátorským časopisům pomáhají získávat a navyšovat impakt faktor a sami sobě pomáhají sbírat cenné publikační body. Autoři jsou editory predátorských časopisů vyzýváni, aby citovali práce z jednoho či více spřátelených časopisů. Některé z vědecky bezcenných časopisů tak dosahují vyšší hodnoty impakt faktoru než časopisy světové extratřídy. Systém vědeckého publikování i věda samotná tím pochopitelně trpí.

To přirozeně ostře kontrastuje s přesvědčením některých vědců i úředníků, že vysoký impakt faktor automaticky indikuje vysoce kvalitní časopis, případně vysoce kvalitní článek. Že tomu tak vždy není, demonstruje příklad tureckého časopisu *Energy Education Science and Technology Part A*, který dosáhl v roce 2011 zejména prostřednictvím autocitací impakt faktoru 31,67. V následujícím roce byl tento časopis z databáze Web of Science vyřazen. Přestože je vědecká komunita na podvodné navyšování impakt faktoru vysoce citlivá, je velmi obtížné účelovost citací komukoliv prokázat. Mnoho doposud neodhalených publikačních predátorů tak nadále láká vědce motivované imperativem excelentního publikování na mytizovaný impakt faktor.

Další případ hrubého porušení vědecké etiky aktuálně doznívá v Brazílii, kde čtyři brazilské lékařské časopisy uzavřely citační kartel a publikovaly stovky vzájemných odkazů na texty uveřejněné v těchto časopisech. Tímto jednáním si časopisy významně navýšily impakt faktor. Po odhalení podvodu byly časopisy z databáze Web of Science vyřazeny. Pobouření v Brazílii ale nadále trvá, neboť k podvodně jednajícím pracovištím a vědcům nadále proudí finance za publikace vykázané v těchto časopisech.⁶ Obdobný systém financování je zaveden také u nás, přičemž ani zde nejsou výjimkou publikační výstupy vykazované v predátorských časopisech s podvodně navýšeným impakt faktorem. To indikuje, že „milionové“ publikační výstupy patrně nikdo z hodnotitelů vědy nečte, a systém se spoléhá na nikým nekontrolované dodržování různých etických kodexů a psaných i nepsaných zásad publikační etiky.

Je otázkou, jak od predátorů odlišit vysoce kvalitní a důvěryhodné časopisy s otevřeným přístupem, které (vysoké) publikační poplatky využívají jako kompenzaci za absenci příjmů z předplatného a dalších služeb, které autorům nabízejí. V boji proti publikačním predátorům bývají zpravidla doporučovány dvě účinné zbraně. První z nich je transparentnost redakčních procedur. Některé časopisy zveřejňují publikované rukopisy včetně posudků⁷; podobný úzus se dnes již běžně týká například kvalifikačních prací. Druhá zbraň je poměrně kontroverzní, ale o to efektivnější: ukázat na predátory prstem. Nejvíce doporučovaný je v této souvislosti seznam potenciálně pochybných a nedůvěryhodných

⁶ VAN NOORDEN, Richard. (2013). Brazilian citation scheme ousted. *Nature*. 2013, č. 29, s. 510–511.

⁷ Viz pravidla otevřeného recenzního řízení v časopisu *Atmospheric Chemistry and Physics*: <http://www.atmospheric-chemistry-and-physics.net>

vydavatelů a časopisů zpracovaný Jeffrey Beallem, ředitelem univerzitní knihovny Coloradské univerzity v Denveru. Seznam je dostupný na adrese <http://scholarlyoa.com>.

Na stejné webové adrese jsou k dispozici také další informace o stinných stránkách publikování v predátorských časopisech a jeho dopadech. Je zde mimo jiné například uvedeno, že publikování v predátorských časopisech může v případě odhalení následně vyústit v nepříjemné personální a kariérní důsledky. Rektor Univerzity v Příštině Ibrahim Gashi byl donucen k rezignaci poté, co bylo zjištěno, že publikováním v predátorských časopisech dospěl až k titulu profesora.⁸ Obdobný skandál vyvolaly také predátorské publikace islandského profesora ekonomie Þórhallura Örna Guðlaugssona.⁹

S přihlédnutím k uvedenému je možné diskutovat o různých publikačních strategiích jednotlivých vědců, pracovišť či univerzit. Z krátkodobého nebo čistě finančního hlediska se publikování v predátorských časopisech vyplácí, neboť generuje peníze. Zahraniční příklady ale dokládají, že z dlouhodobého hlediska může být takto nastavená publikační strategie kariérní sebevraždou. Vědecky závadné jednání jednotlivců poškozuje pověst nejen jich samotných, ale může nepřímo poškozovat také pověst jejich pracovišť i celých vědeckých institucí.

Každý vědec by si měl vytvořit takovou publikační strategii, za kterou se nebude muset v budoucnu stydět. Sázkou na jistotu jsou časopisy s náročným recenzním řízením vydávané prestižními komerčními vydavatelstvími, příp. etablovanými a uznávanými vědeckými společnostmi a institucemi (univerzitami, výzkumnými organizacemi apod.). Jsou to právě časopisy s náročným recenzním řízením, které kultivují, podporují, utvářejí a rozvíjejí odbornou komunitu. Tyto časopisy patrně měli tvůrci kafemlejnku na mysli, když chtěli definovat skupinu časopisů, v nichž by bylo hodno publikovat. Skupina časopisů s náročným recenzním řízením se nicméně ne vždy překrývá se souborem časopisů disponujících impakt faktorem. Zkratka vzniklá ve snaze nalézt jednoduché řešení složitého problému hodnocení vědy a výzkumu fakticky deformuje prostředí vědy i samotné vědce. Přitom by stačilo nepoužívat měřítko hodnocení založené na impakt faktoru časopisů jako náhražku za hodnocení kvality jednotlivých rukopisů.¹⁰

⁸ <http://scholarlyoa.com/2014/01/24/university-of-pristina-rector-under-fire-for-publishing-in-predatory-journals/>

⁹ <http://scholarlyoa.com/2014/02/20/iceland-professor-in-hot-water-for-publishing-in-predatory-journals/>

¹⁰ V prosinci 2012 byla přijata tzv. Sanfranciská deklarace upozorňující, že impakt faktor deformuje hodnocení vědeckých výsledků a neměl by být používán. K Deklaraci se mimo jiné připojila také Akademie věd ČR. Více viz <http://www.cas.cz/sd/novinky/hlavni-stranka/130603-sanfranciska-vyzva.html>. Deklarace byla uveřejněna i v minulém čísle *Universitas* (2/2014).

Jelikož také mezi akademickými pracovníky Masarykovy univerzity je možné najít osobnosti publikující v predátorských časopisech a figurující v jejich redakčních radách, je na místě připomenout některé z tezí německého filozofa Waltera Benjamina (1892–1940): *Neexistuje žádný velký úspěch, kterému neodpovídají skutečné výkony. Zadostiučinění z odměny ochromuje úspěch. Odměna a výkon leží na miskách jedné váhy. Celá váha sebeucty musí padat na misku výkonu. Miska odměny tak bude stále znovu stoupat výše. Dav rozdrť každý úspěch, jakmile se mu zdá být neprůhledný, případně nepodložený skutečnými výkony.*¹¹

Redakci Universitas došlo

Athena Alchazidu, Petr Stehlík (eds.), **Setkání hispanistů / Encuentro de hispanistas.**

Masarykova univerzita. Brno 2012. ISBN 978-80-210-6657

Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, která se konala na Ústavu románských jazyků a literatur FF MU ve dnech 30. 11.–1. 12. 2012 a již se zúčastnili hispanisté z řady českých a slovenských vysokých škol, a to včetně studentů doktorského programu. Sborník zahrnuje celkem 16 článků, jež prezentují výsledky aktuálního výzkumu na poli české a slovenské hispanistiky v oblasti lingvistické, literární, translatologické i kulturně-historické.

Roman Farana a kol., **Biomechanická analýza pohybového výkonu I.** Masarykova univerzita. Brno 2012. ISBN 978-80-210-6069-2

Odborná monografie shrnuje příspěvky z vědeckých konferencí, které tematicky spadají do vědního oboru biomechanika člověka. Publikace vyšla v tištěné i elektronické podobě v několika formátech.

Radek Vobr a kol., **Applikovaná antropomotorika I.** Masarykova univerzita. Brno 2012.

ISBN 978-80-210-6031-9

První z řady odborných monografií věnovaných pohybovým aktivitám, vychází v tištěné i elektronické podobě.

Gustav Bago a kol., **Soudobé podněty v pedagogice tělesné výchovy I.** Masarykova univerzita. Brno 2012. ISBN 978-80-210-5932-0

Pedagogika sportu se zabývá výchovou, která probíhá při sportovních činnostech. Často bývá označována jako hraniční disciplína dvou oborů: obecné pedagogiky a kinantropologie. Odborná monografie je věnována integračním a sociálním aspektům tělesné výchovy, zaměřuje se na osobnost učitele a cíle tělesné výchovy a sportu jako sociálně kulturnímu fenoménu dnešní doby.

pokračování na str. 49

¹¹ Srov. BENJAMIN, Walter. Cesta k úspěchu v třinácti tezích. In: BENJAMIN, Walter. Agesilaus Santander. Výbor z textů. Praha: Hermann & synové 1998, s. 211–216.